

Shavkat Bazarboyev

*O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
Estrada va ommaviy tomoshalar rejissyorligi
mutaxassisligi magistranti
E-mail: shavkatbazarboyev78@gmail.com*

OMMAVIY BAYRAM, TOMOSHALARNING JAMIYATDA TUTGAN O'RNI, ROLI VA TARBIYAVIY AHAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ommaviy bayram va tomoshalarning jamiyat hayotidagi o'rni, ijtimoiy-madaniy vazifalari hamda tarbiyaviy ahamiyati tahlil qilingan. Bayramlarning tarixiy shakllanish jarayoni, qadimgi Yunoniston va Rim davridagi ommaviy tomoshalar, o'rta asrlar bayram madaniyati, shuningdek, o'zbek xalqining milliy bayramlari misolida ularning ma'naviy-ma'rifiy ahamiyati yoritilgan. Shu bilan birga, Navro'z, Mehrjon kabi an'anaviy bayramlarning xalq pedagogikasi, milliy qadriyatlar, birdamlik, vatanparvarlik va ezgulik g'oyalarini shakllantirishdagi o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: ommaviy bayram, tomosha san'ati, bayram madaniyati, tarbiyaviy ahamiyat, xalq pedagogikasi, milliy qadriyatlar, Navro'z, Mehrjon, ommaviy tadbirlar.

THE ROLE, SOCIAL FUNCTIONS, AND EDUCATIONAL IMPORTANCE OF PUBLIC FESTIVALS AND PERFORMANCES IN SOCIETY

Abstract. This article analyzes the role of public festivals and mass spectacles in social life, their socio-cultural functions, and their educational significance. It examines the historical development of festivals, mass entertainments in Ancient Greece and Rome, medieval festive culture, and the spiritual and educational importance of festivals through the example of traditional Uzbek celebrations. In addition, the article highlights the role of traditional festivals such as Navruz and Mehrjon in fostering folk pedagogy, national values, social cohesion, patriotism, and the ideals of kindness and humanity.

Keywords: mass celebrations, performance art, festival culture, educational significance, folk pedagogy, national values, Navruz, Mehrjon, public events.

“Bayram” soʻzi turkchadan olingan boʻlib, toʻy, marosim, shodlik va xursandchilik maʼnolarini anglatadi. Bayram tushunchasining turli talqinlari mavjud. Bizningcha, falsafiy ensiklopediyada keltirilgan “Bayram – insonlar xursandchiligining yigʻindisi” degan taʼrif eng maqbul talqin hisoblanadi. Bayram ijtimoiy hayotning muhim tarkibiy qismlaridan biri boʻlib, shodlik va xursandchilik uygʻotuvchi voqealarni nishonlash bilan bogʻliqdir.

Ommaviy bayramlarning xalqchilligi va ommabopligi shundaki, ular amaliy namoyon boʻlganida chuqur ijtimoiy-psixologik ildizlarga ega ekanligi yaqqol koʻzga tashlanadi. Shu bois sahnalashtirish jarayonida tasodifiy holatlar va elementlarga yoʻl qoʻyilmaydi. Ommaviy bayramlar ayrim tashkilotchi yoki tashkilotlarning xohishi bilan emas, balki keng xalq ommasining maʼnaviy ehtiyoji tugʻilgan paytda oʻtkazilgandagina haqiqiy bayram tomoshasiga aylanadi.

Mustaqillik gʻoyalarini keng xalq ommasiga singdirish, ularda yuksak fuqarolik tuygʻusi va qarashlarini shakllantirishda ommaviy bayramlarning oʻrni beqiyosdir. Hech bir teatr, hatto eng yirigi ham ommaviy bayramlar kabi keng xalq ommasiga taʼsir koʻrsata olmaydi. Shuning uchun ommaviy bayramlar rejissyorining jamiyat oldidagi masʼuliyati nihoyatda kattadir.

Insonlarning xoh shaharda, xoh qishloqda yashashidan qatʼiy nazar, bayramlarda ishtirok etishga, oʻzaro muloqot qilishga intilishlari muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, istiqlol yoʻlidan izchil borayotgan mamlakatimizda jamiyatning maʼnaviy-siyosiy muhitini takomillashtirish, shaxsning boʻsh vaqtini mazmunli va samarali tashkil etish masalasiga alohida eʼtibor qaratilmoqda.

Shuni taʼkidlash joizki, ommaviy bayramlar tarixi, xususan, Oʻzbekiston bayramlarining kelib chiqish genezisi va turlari hali toʻliq oʻrganilmagan. Tarix shunday fanki, uni qanchalik chuqur oʻrgansak, shunchalik koʻp yangi qirralari ochiladi. Ayniqsa, ommaviy bayramlar tarixi sohasi nisbatan kam tadqiq etilgan yoʻnalishlardan biri hisoblanadi.

Bu sohada ilk tadqiqotchilardan biri sifatida falsafa fanlari doktori, professor U.X.Qoraboyev Oʻzbekiston bayramshunosligi rivojiga katta hissa qoʻshgan. Uning

“O‘zbekiston bayramlari” va “O‘zbekiston bayramlari tarixi” asarlarida mazkur mavzu chuqur ilmiy tahlil qilinib, bayramlarning kelib chiqishi va taraqqiyot bosqichlarini yoritishga harakat qilingan.

Yaqin vaqtlarga qadar bayramlar tarixi umumiy san'at tarixi, xususan, adabiyot va teatr tarixi doirasida o'rganib kelingan. Biroq ommaviy bayram va tomoshalar har bir tarixiy davrda tarbiya va ma'rifatning muhim vositalaridan biri bo'lib xizmat qilgan. Ommaviy bayramlar tarixi sahifalariga nazar tashlasak, g'oyaviy va kompozitsion jihatdan yaxlit bo'lgan qadimgi Yunoniston va Rim davri bayramlaridan boshlash mumkin.

Albatta, qadimgi Yunoniston va Rim bayramlaridan oldin ham insoniyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida turli bayramlar vujudga kelgan va shakllangan. Biroq ular ma'naviy va intellektual darajasi hamda ifodaviy shakllari jihatidan nisbatan sodda bo'lib, kompozitsion yaxlitlikka ega emas edi. Qadimgi Yunoniston va Rimda tashkil etilgan xalq bayramlarida esa ommaviy bayramlar dramaturgiyasi va rejissurasining dastlabki elementlari shakllana boshlagan.

Qadimgi yunonlarda bayram o'ziga xos mustaqil bo'sh vaqt va dam olishning bir shakli bo'lib, hatto doimiy faol mashg'ulot turiga aylangan. Bizga ma'lumki, Delfiy, Pifiy, Nemey va Panfin o'yinlari juda ommabop bo'lgan. Lekin bu o'yinlar ichida eng mashhuri Olimpiya o'yinlari edi. Olimpiya o'yinlari maxsus qurilgan Olimpiya shahrida har to'rt yilda bir marta o'tkazilgan. Turli urushlar oqibatida bu o'yinlar to'xtab qolgan. Olimpiya o'yinlari miloddan avvalgi 776-yildan milodiy 394-yilgacha qariyb ming yil davomida o'tkazilgan bo'lsa, XIX asr oxirida Per de Kuberten tomonidan qayta tiklanib, hozirgi davrning eng nufuzli va go'zal sport bayramiga aylandi.

Yunonistonning ko'p sonli bayramlari ichida bog'dorchilik va hosildorlik xudosi Dionisga bag'ishlangan bayramlar alohida o'rin egallaydi. Bu bayramlarda elladaliklar hayotidagi miflar va real hayot bir-biri bilan chambarchas bog'lanib ketgan. Shu davrdan boshlab bayramlar tarixi va madaniyatiga “tomosha” (maxsus toshdan qurilgan teatrlardagi chiqishlar), “karnaval”, “carrus navalis” (“kema

aravasi”) kabi tushunchalar kirib kelgan. D.P.Kallistov o'zining ilmiy tadqiqotlarida: “Dionis bayramlari oddiy bayram kuni emas, balki bayram qilish kuni bo'lgan”, deb ta'kidlaydi. Bu bayramlarda turli urf-odat va marosimlar bir-birini to'ldirib, xalq ommasi faol ishtirok etgan. Har bir qatnashchiga musiqa, sport, xor va dramatik musobaqalarda erkin qatnashish imkoniyati berilgan.

Dionis bayramlarida asosan uch qismni ajratib ko'rsatish mumkin:

1. Dionisga bag'ishlab qurbonlik qilish marosimi.
2. Yugurish, kurash, qo'shiq va raqs bo'yicha umumfuqarolik musobaqalari.
3. Professional mimlar, jonglyorlar va qiziqchilar tomoshalari.

Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, Dionis bayramlari faqat qo'shiq, raqs va teatr tomoshalaridan iborat bo'lmay, balki ommaviy xatti-harakat sifatida ham tarixda chuqur iz qoldirgan.

Afinada o'tkazilgan Dionis bayramlari o'zining ommaviyligi bilan ajralib turgan. Unda asosan shahar fuqarolari qatnashgan. Bayramga shaharning har bir filosi (ma'muriy hududi) xor musobaqasida ishtirok etish uchun o'z jamoalarini tayyorlagan. Musobaqalar teatrlashtirilgan shaklda o'tkazilgan. Ular hakamlar va ishtirokchilarning tantanali yurishi bilan boshlanib, qo'shiq, rechitativ dialog va raqslar orqali davom etgan. Bunday teatrlashtirilgan bahs va tortishuvlarda ishtirokchilarning o'zaro hazil-mutoyibalari ko'plab tomoshabinlarni jalb qilib, bayramona muhitni vujudga keltirgan.

Miloddan avvalgi VI asrning ikkinchi yarmida Afina hukmdori Pisistrat Dionis bayramini rasman davlat bayrami deb e'lon qildi. Jan-Jak Russo qadimgi Ellada tomosha san'ati haqida shunday yozadi: “Butun xalq oldida, ochiq havoda namoyish etilgan ajoyib spektakllarda kurashlar, g'alabalar va mukofotlarning ko'rsatilishi minglab yunonlarning qalbidagi jasorat uchqunini alangalatib, ularni mardlikka da'vat qilgan”.

Professional aktyorlar, kompozitorlar, shoirlar va rassomlar turli guruhlariga birlashtirilib, ularni tayyorlashga yordam berganlar. Qisqacha aytganda, qadimgi Yunoniston bayramlarida ilk bor tashkil etilgan ommaviy xatti-harakatlarda

ommaviylik, komplekslilik, tomoshaviylik va o'yin xarakteridagi namunalar yaqqol namoyon bo'lgan [1, 25-b]. Qadimgi Rim Yunoniston bilan qo'shni bo'lishiga qaramay, bayramlarning shakli va mazmuni jihatidan undan keskin farq qilgan. Yunon bayramlarida fuqarolar faol ishtirok etgan bo'lsa, Rim tomoshalarida ishtirokchi va tomoshabin qat'iy ajratilgan. Shu davrdan boshlab "tomosha" tushunchasi "bayram" so'zining sinonimi sifatida qo'llanila boshlangan.

Rim imperiyasida kuchli sinfiy ziddiyatlar mavjud bo'lgani va davlat kuch bilan boshqarilgani sababli aholini chalg'itish maqsadida turli tomoshalar tashkil etilgan. Bu davrda sahna texnikasi va ta'sirchan vositalar ancha rivojlangan. Ayniqsa, mashhur Kolizey tomoshagohi hozirgacha insoniyatni hayratga solib kelmoqda. Kolizey nafaqat o'zining ulkan hajmi, balki harakatlanuvchi arenasi va sahna mexanizmlari orqali arenani ko'l yoki o'rmon ko'rinishiga keltira olishi bilan ham mashhur bo'lgan.

Qadimgi Rimda dushman ustidan qozonilgan g'alabalarga bag'ishlangan triumf paradlari o'ziga xos teatrlashtirilgan harbiy namoyishlar hisoblangan. Shuningdek, gladiatorlar jangi, sirk poygalari, artistlar musobaqalari va dengiz janglari ham keng ommalashgan.

O'rta asrlarda ommaviy bayramlarning tabaqalanishi yanada kuchaydi. Ayniqsa, feodal davlat qudratini targ'ib etuvchi diniy bayramlar keng rivojlandi. Shu bilan birga, shahar maydonlarida o'tkaziladigan hazil-mutoyibaga asoslangan xalq bayramlari ham ommaning eng sevimli tomoshalariga aylandi. Ular xalqning ertangi kunga bo'lgan ishonchi va orzu-umidlarini ifoda etgan.

Rasmiy bayramlar esa asosan hukmron tabaqa manfaatlariga xizmat qilgan. Bu holat "dam olish" tushunchasining mazmuniga ham ta'sir ko'rsatgan. O'rta asrlarda insonning dam olishi shaxsiy xohishga emas, balki cherkov va din arboblari nazoratiga bog'liq bo'lgan. Bu davrda diniy bayramlar soni 115 taga yetgan. Katta yer-mulk va siyosiy qudratga ega bo'lgan cherkov bayramlarni ham o'z nazoratiga olib, ularni xalq oldida o'z ta'sirini namoyish etish vositasiga aylantirgan. Cherkovning boyligi turli rang-barang liboslar va sahna ko'rinishlarini yaratish

imkonini bergan. Natijada diniy marosimlar ham ommaviy bayram darajasiga ko'tarilgan.

O'rta Osiyo xalqlari, jumladan, o'zbek xalqi ham asrlar davomida shakllangan va avlod-dan-avlodga o'tib kelayotgan boy bayram an'analariga ega. Bu bayramlar xalq ehtiyoji va ijtimoiy zarurat asosida shakllanib, boshqa xalqlar tajribasi bilan boyib borgan.

O'zbek xalq bayramlarini shartli ravishda quyidagi davrlarga bo'lib o'rganish mumkin:

- a) ibtidoiy davrda vujudga kelgan bayram shakllari (ovchilik o'yinlari, totemistik bayramlar, mehnat o'yinlari, orgiastik bayramlar va boshqalar);
- b) O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi (islomgacha bo'lgan) bayramlari;
- v) o'rta asrlardan inqilobgacha bo'lgan davrdagi o'zbek bayramlari.

O'zbekistonda keng nishonlanadigan tabiat bayramlaridan biri – Navro'zdir. Bu bayram haqida X–XI asrlarda yashagan buyuk qomusiy olim Abu Rayhon Beruniy “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” asarida batafsil ma'lumot bergan. Uning ta'kidlashicha, Navro'zning kelib chiqishi haqida turli afsonalar mavjud bo'lsa-da, uning asosida koinot va tabiat qonuniyatlari yotadi. Kecha va kunduzning tenglashishi, kunduzning uzaya boshlashi, tabiatning uyg'onishi va bahorning kirib kelishi Navro'zning shakllanishiga sabab bo'lgan.

Navro'zning ildizlari insonlarning dehqonchilikka o'tishi bilan bog'liq bo'lib, bahorda yangi mehnat mavsumi boshlanishi munosabati bilan o'tkazilgan qadimgi bayramlarga borib taqaladi [2,15-b].

Vaqt o'tishi bilan bu bayram yanada rivojlanib, yil boshi vazifasini bajara boshlagan. Navro'zni nishonlash bir oy davom etgan. Bu haqda Beruniy shunday yozadi: “Keyingi podshohlar farvardin oyining barcha kunlarini hayitga aylantirib, uni olti qismga bo'lganlar: birinchi qismi podshohlar uchun, ikkinchisi ulug' kishilar uchun, uchinchisi podshohlarning g'ulomlari uchun, to'rtinchisi xizmatkorlar uchun, beshinchisi xalq ommasi uchun, oltinchisi esa cho'ponlar uchun ajratilgan” [3, 257–258-b].

Islomgacha bo'lgan Navro'zda xalqqa xos ko'plab urf-odatlar shakllangan. Bayram kuni odamlar bir-biriga shakar va shirinliklar hadya qilib, hayot shirin bo'lishini tilaganlar; gullar taqdim etib, go'zallik va farovonlik ramzini ifoda etganlar; bir-birlariga suv sepib, yil sersuv va barakali kelishini niyat qilganlar. Navro'zga tayyorgarlik jarayonida bug'doy yoki arpa donini o'stirib, uni bahor ramzi sifatida dasturxon markaziga qo'yish odati ham shakllangan. Asrlar davomida Navro'z yanada takomillashib, umumxalq bayramiga aylangan va bugungi kungacha o'zining eng yaxshi an'analari bilan yetib kelgan.

Sadriddin Ayniy ta'biri bilan aytganda: "Navro'zda tabiatgina emas, inson qalbi ham uyg'onadi". Ayniqsa, "Sumalak sayli" Navro'z bayramining eng muhim va qadimiy an'alaridan biri hisoblanadi.

"Sumalak sayli" asosan ikki qismdan: sumalak tayyorlash va sumalakxo'rlikdan iborat bo'lgan. Sumalakni asosan ayollar tayyorlaganlar va uni tayyorlash jarayoni o'yin-kulgi, qo'shiq va xursandchilik bilan o'tgan. Sumalak sayli qadimdan insonlarda birdamlik, ahillik va hamjihatlik tuyg'ularini tarbiyalab kelgan.

Tabiat bayramlaridan yana biri "Mehrjon" bo'lib, u kuz mavsumida nishonlanadigan bayramdir. "Mehrjon" so'zining bir ma'nosi "mehr", "jon sevgisi", ikkinchi ma'nosi esa "quyosh" demakdir. Agar "Navro'z" bahorda kun bilan tunning tenglashishi munosabati bilan nishonlansa, "Mehrjon" kuzdagi ana shu holatni nishonlaydigan bayram hisoblangan. "Mehrjon" kuni o'suvchi narsalarning yetilishi o'z nihoyasiga yetib, o'sish jarayoni to'xtaydi, hayvonlarning nasl qoldirish mavsumi ham yakunlanadi [4, 199-b].

Beruniyning ma'lumot berishicha, sug'diylarning Ashixida oyining 18-kuni "Boboxvara" ("Bomixvora") nomli hayiti bo'lgan. Bu nomning ma'nosi uzumdan siqib olingan xolis shirani ichishni anglatadi [5, 161–162-b].

Shu oyning 26-kuni "Garm-xvara" – uzum yeyish hayiti nishonlangan. yettinchi oyning 15-kuni esa yana uzumga bag'ishlangan ko'p kunlik bayram boshlanib, u keyingi oyning 9-kunida yakunlangan. Bundan ko'rinib turibdiki,

bog'dorchilik keng rivojlangan sug'diylarda uzum va uzum sharbatidan tayyorlangan musallasga bag'ishlangan yaxlit bayramlar tizimi mavjud bo'lgan.

Professor E.V.Sokolov bayramlarning ahamiyati haqida shunday yozadi: "Bayramning ijtimoiy-siyosiy va madaniy ahamiyati shu bilan belgilanadiki, u muhim an'analarni qo'llab-quvvatlaydi hamda insoniyat madaniyatining yutuqlarini mustahkamlaydi". Darhaqiqat, bayramlar millat va jamiyatning moddiy hamda ma'naviy-madaniy hayotidagi eng yaxshi jihatlarni namoyon etadi [1, 85-b].

O'zbekiston bayramlarida an'anaviy xalq pedagogikasi muhim o'rin tutadi va bu an'analar bugungi kungacha saqlanib kelmoqda. Ayniqsa, insonlarni bir-birini e'zozlashga, kattalarni hurmat qilishga, ezgulikka intilishga, go'zallikni asrashga, milliy qadriyatlarni qadrlashga, ilm-fanga muhabbat uyg'otishga va Vatanni sevishga chorlovchi chuqur falsafiy g'oyalar tarbiyaning mustahkam poydevori bo'lib xizmat qilgan. Zamonaviy bayramlarimizda ham xalq pedagogikasining ana shu asosiy g'oya va o'gitlari o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Соколов Э. Свободное время и культура досуга. – Ленинград: Лениздат, 1977. – 208 с.
2. Қорабоев У. Ўзбекистон байрамлари. – Тошкент: Ўзбекистон, 1991. – 160 б.
3. Беруний А. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар // Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Фан, 1960. – 488 б.
4. Айний С. Эсдаликлар. 7-жилд. – Тошкент: Тошкент, 1966. – 232 б.
5. Беруний А. Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар // Танланган асарлар. 1-жилд. – Тошкент: Фан, 1960. – 488 б.